

101030
40/54

BELGISCH COMITE VOOR MAATSCHAPPELIJK WERK v.z.w.

Bischoffsheimlaan 45

1000 Brussel

door M. A. Delpire, Secretaris-generaal van
het Ministerie van Sociale Voorzorg, Voorzitter
van het Belgisch Comité voor Maatschappelijk
Werk.

INHOUD

**« Evolutie van de maatschappij
en van het maatschappelijk werk
tijdens het decennium 1970-1980 »**

XIXe NATIONALE CONFERENTIE VOOR MAATSCHAPPELIJK WERK

BIBLIOTHEEK
KATH. VORMINGSCENTRUM VOOR
MAATSCHAPPELIJK WERK
J. Van Arteveldeplein 9 - GENT

Luik 7 maart 1970

----- Text continues after this page -----

This publication is made available in the context of the history of social work project.

See www.historyofsocialwork.org

It is our aim to respect authors' and publishers' copyright. Should you feel we violated those, please do get in touch with us.

Deze publicatie wordt beschikbaar gesteld in het kader van de canon sociaal werk.

Zie www.canonsociaalwerk.eu

Het is onze wens de rechten van auteurs en uitgevers te respecten. Mocht je denken dat we daarin iets fout doen, gelieve ons dan te contacteren.

----- Tekst gaat verder na deze pagina -----

INHOUD

A. Delpérée. — Inleidende toespraak 3

P. Minon. — Verruiming en keuze van de sociale behoeften 7

G. De Bock. — Toekomstperspektieven voor het maatschappelijk werk
in het decennium 1970-1980. (in het kader van de te verwachten
evolutie van samenleving en sociale politiek). 17

320.21

INLEIDENDE TOESPRAAK

door M. A. Delpérée, Secretaris-generaal van het Ministerie van Sociale Voorzorg, Voorzitter van het Belgisch Comité voor Maatschappelijk Werk.

Mevrouwen,
Mijne Heren,

In de geschiedenis van het maatschappelijk werk in België zal deze dag ontegensprekelijk als een belangrijke dag worden aangemerkt.

Geenszins is het de bedoeling ons hiermee een pluimpje op de hoed te steken.

Veeleer wens ik nadrukkelijk te beklemtonen dat het maatschappelijk werk sinds enige tijd zijn weg zoekt, zij het in Europees verband, zij het in het beperkter verband van onze nationale gemeenschappen.

Het maatschappelijk werk zoekt zijn weg en heeft tot opzet in een nieuw vooruitzicht, zijn bevoegdheidsfeer nader te omschrijven. Het wenst zijn plaats te vinden in het kader van het sociaal beleid en voorzeker is zulks normaal. Het deelt immers het lot van een maatschappij in evolutie en de maatschappelijk werker stelt zich allerlei vragen omtrent de methodes en omtrent de finaliteiten van het maatschappelijk werk.

Of men deze interrogatie al dan niet met een of andere modekreet — zoals contestatie — betitelt, biedt terzake geen belang.

Verdienstelijk is vooral deze bezorgdheid tot verdere navorsing, een navorsingswerk dat beoogt het maatschappelijk werk te verbeteren teneinde het nuttiger en doeltreffender te maken.

Onder vele vraagstukken zijn er twee die de waarnemer — buitenstaander ten aanzien van het maatschappelijk werk die ik ben — zijn opgevallen.

Het wil mij voorkomen dat het eerste de bijzondere aard van het maatschappelijk werk betreft :

Traditiegetrouw, treedt de maatschappelijk werker in een individueel verband op. Sinds enkele jaren, treedt hij meer en meer in gemeenschappelijk verband op. Soms zelfs, hoewel hij zijn eigen en traditionele functies blijft uitoefenen, is de maatschappelijk werker werkzaam in ploegen die door andere sociale technici worden gevormd.

De maatschappelijk werker is weleens ontredderd wanneer hem een actieveld wordt toegewezen dat niet strookt met de traditionele opvatting van het maatschappelijk werk. Hij vraagt zich dan af waar zijn opleiding toe diende en waarom anderen voor doelgebieden of voor het geheel zich op zijn specifiek werkerrein willen begeven.

Persoonlijk — en sommigen zullen opwerpen dat ik er zeer lichtvaardig over spreek — meen ik dat deze toestand niet eigen is aan de maatschappelijke werkers en dat hij niet noodzakelijkerwijze dramatisch moet worden opgenomen.

Wat er ook van zij, ten aanzien van de huidige toestand, kunnen sommigen geneigd zijn — teneinde de eigenheid van het maatschappelijk werk te hervinden — dit opnieuw in zijn traditioneel actieveld te omsluiten, d.w.z. het hulpbetoon aan de mensen of (in het uiterste geval) aan kleine groepen.

Deze terugkeer in het oude zog ligt voorzeker niet in de lijn van de evolutie.

Is het niet beter, integendeel, de bijzondere aard van het maatschappelijk werk van heden en morgen te zoeken in de aard van zijn belangstellingskernen en in de verhoudingswijze die zij insluiten?

Men kan zich slechts verheugen over de vermeerdering van de belangstellingsgebieden van het maatschappelijk werk, een vermeerdering die heden voortvloeit uit de verruiming van de sociale actie, maar die nu reeds, en vooral morgen ook nog resulteert uit de ontplooiing van de culturele actie.

In al deze belangstellingsgebieden — dat het nu de school, de kliniek, het kantoor van openbare onderstand, het kultuurcentrum betreft, of het geheel van de instellingen voor sociale voorzorg of sociale zekerheid — heeft het maatschappelijk werk tot doel het de mensen mogelijk te maken zich aan te passen, verandering te brengen in hun toestand, zich te ontwikkelen.

Deze belangstellingsdomeinen van het maatschappelijk werk, die steeds talrijker worden, leggen wel bepaalde verhoudingswijzen op.

De verhouding van de maatschappelijk werker is en zal steeds een menselijke verhouding blijven. Het is deze rechtstreekse betrekking met de mens die het maatschappelijk werk kenmerkt, een rechtstreeks contact dat tot doel heeft de menselijke mogelijkheden tot gelding te laten komen (door de uitdrukking, de communicatie, de informatie, de bewustwording, de deelneming, enz.).

Deze inspanning, die erin bestaat mogelijkheden vrij te maken, neemt een nieuwe dimensie doordat zij wordt toegepast op alle bevolgingsklassen, zij die in de mogelijkheid verkeren de ingetreden verandering zonder al te veel moeilijkheden op zich te nemen, en die welke steun behoeven en met de problemen van en gebrek aan aanpassingsvermogen zijn geconfronteerd.

Door zulks te verklaren, beaam ik waarschijnlijk slechts wat U herhaalde malen hebt uitgedrukt. Maar het zijn de eenvoudigste ideeën die doorgaans het meest met de waarheid stroken.

De tweede interrogatie geldt — mijns inziens — de rol en de plaats van het maatschappelijk werk in het sociaal beleid.

Het sociaal beleid kenmerkt zich steeds minder door empirisme, het vereist steeds ruimere voorbereiding, en zelfs wetenschappelijke voorbereiding. Het vergt inzonderheid een navorsing van de werkelijke behoeften. In deze navorsing van

de behoeften, kan het maatschappelijk werk een belangrijke rol innemen voor zover het van de individuele gevallen naar de formulering van syntheses overschakelt.

Aldus ook, kan het maatschappelijk werk als agerende kracht optreden in de toepassing of zelfs in de aanpassing van de sociale reglementering.

Tot bewijs wil ik slechts de ervaring aanhalen, opgedaan bij het Ministerie van Sociale Voorzorg, waar de aktie van de sociale dienst ten bate van de sociale rechthebbenden ons de mogelijkheid levert de werkelijkheid nauwer te benaderen, de marginale gevallen beter te begrijpen, ons vlugger rekenschap te geven van zekere leemten of afwijkingen van de sociale wetgeving. Aldus kan het maatschappelijk werk in die richting worden gestevend dat het op sociale structuren gaat inwerken.

Deze rol van het maatschappelijk werk zou veralgemeend kunnen worden voor zover de maatschappelijke werkers het oplossen van individuele aanpassingsproblemen voorbij willen streven, om over te gaan tot het samenvatten van ontledingsgegevens en dan uiteindelijk de uitslagen van hun experimenten samen te brengen.

Is de huidige opleiding wel in toereikende mate in deze richting georiënteerd ?

De aktie van het maatschappelijk werk op de structuren komt mij voor als een fundamenteel probleem, ongeacht of men de huidige maatschappij aanvaardt of weigert.

De twee spreekbeurten van deze morgen zullen ons de onontbeerlijke materialen leveren om ons denken over enkele hoofdzakelijke onderwerpen en zeker over de twee punten die ik heb aangeraakt nader uit te diepen.

Deze dag zal bijgevolg belangrijk zijn voor het maatschappelijk werk.

Hij zal tevens belangrijk zijn voor de toekomst van het Belgisch Comité voor Maatschappelijk Werk.

Evenals alle structuren en alle instellingen, is het Belgisch Comité voor Maatschappelijk Werk door sommigen, die al dan niet aan haar activiteiten deelnemen bekritiseerd geworden. Wij hebben er prijs op gesteld een openbaar debat te voeren tijdens de studievergaderingen van heden namiddag, over de aktie en de organisatie van het Belgisch Comité voor Maatschappelijk Werk. Het maatschappelijk werk kan enkel doeltreffend ageren als het over een aangepaste organisatie beschikt, als het zich van het negativisme en van de anarchie verwijderd houdt.

Het Belgisch Comité vraagt geen bijval noch lof.

Wel integendeel, het Belgisch Comité stelt opbouwende kritiek op prijs en is ontvankelijk voor dialoog.

Het is zelfs bereid met een vervanging van haar kaders in te stemmen, indien personen van goede wil zich in groot aantal aanbieden om hun deelneming te verlenen aan een werk dat tot nu toe door de verantwoordelijken van het Comité voor Maatschappelijk Werk vrijwillig werd verricht.

Aldus zal deze dag zich bijgevolg op twee verschillende vlakken afspelen :
— de voormiddag is aan de toekomst van het maatschappelijk werk gewijd ;
— de namiddag is aan de toekomst van het Belgisch Comité voor Maatschappelijk Werk gewijd.

In welke mate kan het Belgisch Comité — met de middelen waarover het beschikt — ertoe bijdragen de doeleinden van het maatschappelijk werk te bereiken ?

Na deze wat al te lange inleiding, wens ik de personen te begroeten, die ons de eer betuigen deze studiedag bij te wonen.

Ik dank tevens de deelnemers die uit de verschillende streken van het land zijn gekomen.

Ik dank daarenboven de voordrachtgevers van deze voormiddag : Professor Minon van de Universiteit van Luik en Professor De Bock van de Universiteit van Gent, het Luikse Comité, de twee directrices en het Sekretariaat van het Belgisch Comité voor Maatschappelijk Werk.

Ook dank ik Mejuffrouw Crapuchet, gewestelijk Sekretaris-generaal van de Internationale Raad voor Welzijnszorg.

Ik verheug me over de aanwezigheid van de studenten die ons zeer vaak hebben verwonderd door de ernst waarmee ze hun inschakeling in het beroeps- en sociale leven opvatten.

Gaarne voegde ik hier nog enkele woorden aan toe.

Als voorzitter van het Belgisch Comité voor Maatschappelijk Werk, is het voor mij een zeer aangename plicht de overheden van de regering, van de provincie en van de stad Luik te begroeten.

Deze tegenwoordigheid vereert ons. Ze is vooral een aanmoediging voor hen die, in dit land, zich aan de bevordering van het maatschappelijk werk wijden.

Het is mij ook zeer aangenaam de talrijke deelnemers te danken die gekomen zijn om actief aan deze studiedag mee te werken.

(Vertaling)

BIBLIOTEEK
KATH. VORMINGSCENTRUM VOOR
MAATSCHAPPELIJK WERK
J. Van Arteveldeplein 9 - GENT

VERRUIMING EN KEUZE VAN DE SOCIALE BEHOEFTE

I

Om na te gaan hoe de activiteiten van maatschappelijk werk gedurende de volgende tien jaar moeten evolueren, kan men uitgaan van een analyse van deze activiteiten zelf en trachten de zin te ontcijferen van de omvormingen en veranderingen die zich hierbij voordoen.

Men kan ook van nu af aan veel ruimer zien en trachten te onderzoeken hoe onze gezamenlijke gemeenschap zich gaat ontwikkelen terwijl hierbij rekening wordt gehouden, dat de activiteiten van maatschappelijk werk slechts één der samenstellende delen zijn van een ruimer en ingewikkelder systeem.

Bij de voorbereiding van deze uiteenzetting hebben wij gemeend deze tweede zienswijze te mogen aannemen. Wij hebben ze evenwel niet integraal kunnen aanvaarden. Inderdaad, wij hebben gevreesd ons te veroordelen tot een herneming en een samenvatting van een geheel van vertrouwelijk geworden overwegingen betreffende de urbanisatie, de industrialisatie, de ontwikkeling van de vrije tijd, de verhoging van het onderwijspeil, de omvormingen van de sociale gelaagdheid, die elk sociaal werker thans in zich heeft opgenomen of gemakkelijk vermag te verwerken.

Het leek ons meer aangewezen onze aandacht toe te spitsen op slechts één enkel aspect der evolutie van onze maatschappij dat een bijzonder duidelijke invloed kan hebben op de activiteiten van maatschappelijk werk.

Om die redenen zullen wij hier hoofdzakelijk de evolutie van de *sociale behoeften* behandelen, en wij zullen achtereenvolgens de verruiming van deze behoeften beschouwen en de keuzeproblemen die dan ook onvermijdelijk rijzen wanneer het erop aankomt er het hoofd aan te bieden.

Bij het gebruik van de term « sociale behoeften » nemen wij ons natuurlijk niet voor over te gaan tot besprekingen en theoretische kritieken die het gebruik van deze uitdrukking kan doen ontstaan, inzonderheid door verwijzing naar de uitdrukking « Economische behoeften » (1).

(1) Zie hieromtrent **Antoine (J.)**, « La planification sociale ». *Metra* nr. 1, 1965, pp. 13-34. Na de voorbereiding van deze uiteenzetting hebben wij kennis gehad van het belangrijke werk van **Sellier (F.)**, « La dynamique des besoins sociaux ». Parijs, Ed. Ouvrières, 1970, dat er trouwens meer naar streeft de evolutie van sommige categorieën van maatschappelijke behoeften en de factoren die deze evolutie bepalen, te ontleden, dan de zin en de draagwijdte van het in de titel ingevoerde begrip nader te bepalen.

Wij zullen ons beperken tot de vaststelling, dat in een maatschappij waarin de toekenning van diensten en bestaansmiddelen door marktmechanismen wezenlijk wordt uitgevoerd de individuen niet uitsluitend behoeften ervaren waarvan zij de bevrediging door eigen beschikbare middelen kunnen bekomen. Zij ervaren ook behoeften, verlangens, die moeten worden bevredigd, en die dit trouwens ten dele zijn, buiten de werking van de marktmechanismen. Deze behoeften zullen wij als sociale behoeften kenschetsen. Indien het begrip « sociale behoeften » zo wordt opgevat dan schijnen de activiteiten van maatschappelijk werk uiteraard te betrach- ten aan deze behoeften tegemoet te komen. Doch dit geldt ook, en op zijn minst *in ruime mate*, activiteiten in onderwijs, kulturele bevordering en animatie, genees- kunde, stedenbouw en inrichting van het grondgebied.

De problemen die de evolutie van sociale behoeften op het gebied van het maatschappelijk werk met zich meebrengt, kunnen dus niet worden losgedacht van de problemen die deze evolutie doet oprijzen, soms nog duidelijker en meer onomwonden op tal van andere gebieden.

II

Reeds volgens hetgeen werd gezegd, schijnen de sociale behoeften te kunnen aangroeien *langs verschillende wegen*.

Zij kunnen aangroeien doordat de gehele of een gedeelte van de bevolking ertoe komt behoeften aan te voelen die in zekere zin nog niet voorkwamen, doch zij kunnen ook aangroeien doordat de gezamenlijke bevolking of een deel ervan vroegere behoeften sterker gaat aanvoelen.

Uit een andere gezichtshoek kunnen de sociale behoeften ongetwijfeld aan- groeien omdat een gezamenlijke bevolking of een gedeelte ervan steeds meer behoeften ervaart die niemand schijnt te kunnen voldoen met de middelen waarover hij beschikt, doch zij kunnen ook aangroeien omdat een gedeelte van de bevolking ook verlangt naar goederen of diensten die zij niet bij machte is zich te verschaffen wijl anderen die meer begoed zijn deze voldoening kunnen kopen dank zij overvloedige inkomsten.

Uit deze verschillende gezichtspunten, komt het ons voor, dat de sociale behoeften in uitbreiding zijn en wij zouden thans in het kort op zijn minst sommige van de factoren willen aanhalen die aan deze uitbreiding ten grondslag liggen.

III

Men heeft soms de indruk gekoesterd dat de sociale behoeften een produkt zijn van de armoede en van het tekort, en dat zij bijgevolg gedoemd zijn om te verdwijnen of om toch ten minste bevredigd te worden naarmate het *levenspeil* stijgt.

De zaken zijn echter verre van zo eenvoudig. Wij kunnen zulks vaststellen rondom ons. De sociale behoeften komen ook en scherp tot uiting, in een maat-

schappij die, ten minste in zekere opzichten, neiging vertoont zich voor te doen als een maatschappij van overvloed en dat is zo, zowel bij hen die reeds in ruime mate van deze overvloed genieten als bij hen die van deze overvloed uitgesloten zijn, en helaas, door dat feit zelf, ook ten dele van de maatschappij zijn uitgesloten.

Wij zijn gewoon op te merken hoe de vermenigvuldiging van de economische behoeften en al de vormen van publiciteit die deze vermenigvuldiging begeleiden, ertoe bijdragen om de behoeften van specifiek economische aard scherper aan de dag leggen, zo wij daaronder de behoeften verstaan waarvan men de voldoening kan kopen.

Wij kunnen het soms betreuren, zelfs, dat sommige sociale behoeften niet doorkomen, alléén omdat de publiciteit ze niet uit de schaduw haalt en ze niet aanmoedigt of onderhoudt.

De vermenigvuldiging van de economische goederen en de publiciteit dragen evenwel ook onrechtstreeks ertoe bij sommige sociale behoeften uit te lokken.

Merken wij allereerst en voornamelijk op, dat de publiciteit niet alleen diegenen bereikt die zich de goederen welke zij aanprijst kunnen veroorloven. De minder-bedeelden worden ook geraakt door de publicitaire boodschappen, en evenzeer door deze publiciteit die bestaat uit het aanschouwen van de door anderen in overvloed verbruikte goederen. Eveneens slachtoffers van de publiciteit, zetten zij tot sociale behoeften om, de behoefte naar de produkten welke de markt buiten hun bereik laat.

De publiciteit in al haar verschijnselen heeft een nog subtielere uitwerking. Zij wakkert niet alleen een behoefte aan naar de produkten die zij voorstelt. Zij brengt ook droombeelden mee van andere voldoeningen die aan deze produkten gebonden zijn. Het advertentieblad, de aankondiging die deze drank of dat kledingstuk prijzen, roepen tevens ook beelden op van gezondheid, schoonheid, ontspanning en verwekken dus een behoefte naar evenveel gezondheid, schoonheid en ontspanning.

De vermenigvuldiging van economische goederen krijgt trouwens slechts zin indien zij die deze verbruiken terzelfder tijd of voorafgaandelijk kunnen beschikken over andere, enigszins aanvullende goederen die echter geen enkele markt werkelijk kan verschaffen. Waartoe dient het over een wagen te beschikken voor de vrije tijd als de natuur lelijk geworden is en men haar slechts kan terugvinden na uren opstoppingen?

Op deze wijze reeds draagt de overvloed bij tot de verruiming van de sociale behoeften. Hij draagt tenslotte ertoe bij in de mate dat zij die ervan genieten en zelfs zij die er beginnen van te genieten er aldus toekomstige nieuwe behoeften aan te voelen die slechts werkelijk zullen kunnen worden aangevoeld wanneer de verhoging van het levenspeil de voldoening van andere meer elementaire behoeften heeft mogelijk gemaakt.

De « overvloedsziekten » lopen gevaar omgezet te worden in evenzoveel sociale behoeften.

IV

Een maatschappij streeft slechts naar overvloed door beslissende *hervormingen*. Ook levensvoorwaarden van eenieder zijn op ieder ogenblik voor herziening vatbaar. Hierdoor verruimt het gebied der sociale behoeften doch steeds meer ten koste van de overzichtelijkheid. Uitzonderlijk hachelijke maatschappelijke problemen rijzen inderdaad voor de werknemers wier beroepsbevoegdheid plotse devaluatie ondergaat, of voor de bewoners van streken of agglomeraties waarin de welvaart wordt ondermijnd door afnemende bedrijvigheid of verlegging van het ruilverkeer, eens de grondslag van deze welvaart.

Aldus wordt de een en de ander verhinderd goederen of diensten te verkrijgen die zijzelf vroeger verwierven, waaraan zij dus gewoon waren doch waarvan zij voortaan slechts nog kunnen genieten indien de maatschappij hen hierbij helpt of hen bijstaat in een doeltreffende omscholing.

De inspanningen voor reconversie, ontstaan uit de sociale behoeften, doen andere behoeften rijzen naarmate de werknemers, de gezinnen, de bij deze inspanningen betrokken groepen zich progressief aanpassen aan nieuwe omstandigheden waarvan de voordelen moeilijk deze zullen doen vergeten die zij vroeger hebben gekend.

Zo deze aanpassingsproblemen bijzonder zwaar zijn voor hen, verschillen zij nochtans niet volledig van die welke allen moeten doorstaan in een in beweging zijnde maatschappij.

In zulke maatschappij, is eenieder eigenlijk gedoemd zijn leven te maken en voort te zetten al werkende, wonende en zich ontspannende op een andere wijze dan zijn aanvankelijke opvoeding had laten vermoeden. In verschillende graden, ondervindt iedereen « transplantatiemoeilijkheden » die door de immigranten in hun volle omvang worden aangevoeld.

Voor velen kunnen deze aanpassingsproblemen zonder al te veel moeite worden opgelost. Maar zij verwachten toch dat de maatschappij hen daarbij zal helpen. En deze hulp is nog veel dringender en veel noodzakelijker voor allen die door hun leeftijd of door hun zwakheid het minst gewapend zijn om aan nieuwe bestaansvoorwaarden het hoofd te bieden.

V

Allerlei trekken van de « collectieve mentaliteit » maken de sociale behoeften nog talrijker en verscheidener.

Hinken de daden steeds de voornemens achterna, toch is onze samenleving blijkbaar allereerst doordeesemd van een sterk ingeworteld gelijkheidsbesef. Zulke overtuiging is het leidmotief waardoor aan eenieder, onafgezien zijn kunne, zijn herkomst, zijn leefmilieu, zijn getroffen zijn door om 't even welke minder-validiteit, eenzelfde recht op gezondheid, op arbeid en rust en uiteindelijk, enigermate op geluk wordt toegezegd.

Zoals logisch lijkt, verwacht men dan ook dat de maatschappij zich zou organiseren en n.l. dat de staat een helpende hand zou reiken om de verzuchtingen voortvloeiend uit bovenvernoemde rechten tegemoet te komen en dus « het individu » te beschermen tegen alle eventualiteiten die hem zouden kunnen bedreigen.

Zulke eisen kunnen slechts bestaan omdat onze maatschappij — tenminste in een zekere zin — behept is met een onvervaard en onverstoort optimisme. In weerwil van zorgen en onzekerheid die haar blijkbaar zouden kunnen ondermijnen, behoudt en ontwikkelt onze maatschappij een diepgaande zelfbewustheid voor wat haar mogelijkheden betreft — d.w.z. van de door wetenschap en techniek geboden kansen.

Bij opiniepeilingen in onze maatschappij werd vaak gevraagd, wat men denkt over het tijdstip waarop, vóór 1980, tussen 1980 en 2000 of in de eerstkomende eeuw, later of nooit — het mogelijk zou zijn deze of gene kwaal integraal baas te worden, bijvoorbeeld kanker of een andere maatschappelijke gesel.

De antwoorden verschillen gewis volgens het type van kwaal dat wordt aangehaald en ook volgens verschillende elementen van de sociale toestand van de ondervraagden. Doch bijna geen enkele van deze personen legt het ogenblik waarop deze kwalen zullen kunnen overwonnen worden verder dan de 21e eeuw en een grote meerderheid is van mening dat zij zullen kunnen overwonnen worden tegen het einde van deze eeuw.

Dit vertrouwen is misschien gerechtvaardigd — in elk geval verklaarbaar — zo men de vooruitgang beschouwt die geboekt werd in een nabij verleden. Het is vruchtbaar ook, door de inspanningen die het toelaat en aanmoedigt, maar daarom niet minder kenmerkend voor een opmerkelijke geestestoestand.

Onze voorouders konden redeneren en leven alsof de mensheid onvermijdelijk onderworpen was aan een aantal kwalen, waarvan de ene of de andere uitzonderlijk kon overwonnen worden. De vooruitzichten zijn nu volledig omgekeerd. Wij hebben de neiging te redeneren en te leven alsof de mensheid zich binnen korte termijn zou kunnen ontdoen van alle kwalen die haar overstelpen.

VI

De verspreiding van de sociale behoeften komt tot uiting in de uitbreiding van de *sociale prestaties*, waaronder men dan het verlenen van goederen en diensten verstaat die ernaar streven de sociale behoeften te bevredigen.

Enerzijds noopt het vermeerderen van sociale behoeften tot een uitbreiding van de sociale prestaties, terwijl anderzijds de verruiming van deze prestaties ertoe bijdraagt de sociale behoeften uit te lokken en te verspreiden.

Een evaluatie van de uitbreiding der sociale prestaties kan men bekomen indien men de evolutie gaat onderzoeken van de bedragen — meestal begrotingskredieten — die ervoor worden vereist.

Men kan o.a. bespreken, hoe deze bedragen evolueren ten overstaan van het nationaal produkt. In dit perspectief zouden wij namelijk moeten uitmaken in welke mate de vermeerdering van de bedragen die aan de sociale prestaties zijn voorbehouden te wijten is aan het feit dat sommige activiteiten die vroeger vrijwillig werden uitgeoefend en dus geen meetbare onkosten veroorzaakten, tegenwoordig als beroep gelden.

Het lijkt ons nuttiger te onderstrepen hoezeer de vermeerdering van de sociale prestaties een diversificatie en een nuancering van deze prestaties inhoudt.

Laten wij eerst en vooral bemerken dat deze prestaties steeds minder herleid kunnen worden tot louter materiële hulpverlening, geldelijke bijdragen of tussenkomsten die tot doel hebben de eerste of de tweede uit te lokken. De sociale prestaties worden heel wat nauwkeuriger en subtieler en streven er namelijk naar ook psychologische hulp te brengen aan degenen die zich erop beroepen.

Voor een toenemend aandeel komen deze prestaties dus voor als opvoedingsdaden, zo men tenminste wil aannemen dat opvoeding niet uitsluitend voor de jongeren is bestemd en ook buiten gespecialiseerde instellingen kan volbracht worden.

De sociale prestaties beogen trouwens deze benaming meer ten volle te verdienen. Het gaat er niet meer om uitsluitend of hoofdzakelijk personen of gezinnen te helpen, elk afzonderlijk te bereiken en ertoe brengen individueel de voor hem of hen bestemde prestaties te verbruiken. Er moet meer en meer gezorgd worden voor het oprichten van instellingen, instituten, en vooral voor het inleggen van activiteiten die erop gericht zijn alle leden van een groep kollektief te bereiken.

De uitbreiding en het anders worden van de sociale prestaties vinden natuurlijk hun weerslag op een toenemende verscheidenheid en een verzwarend van de voorzieningsapparatuur. Deze apparatuur verbureaucratiseert: heel zeker zal hiermee een juister afhandeling van de voorgelegde toestanden uit voortvloeien, maar met een stellige depersonalisering. Het kan soms moeilijker en moeilijker worden de meest ingewikkelde en ook de meest belangwekkende toestanden adekwaat af te handelen via algemene schikkingen.

De bureaucrativering van de gehele apparatuur zal nog duidelijker aantonen in welke mate bepaalde toestanden slechts kunnen afgehandeld worden door degenen die er rechtstreeks mee in contact zijn.

De sociale prestaties worden meer en meer verscheiden en ingewikkeld naarmate het verband tussen deze prestaties en de behoeften waaraan ze beantwoorden verder uit elkaar gaat liggen. De sociale behoeften worden niet meer als voorheen onmiddellijk in hun eenvoudigste vorm tegengekomen. N.l. dank zij de wetenschappelijke en technische vooruitgang binnen het sociaal werk, wordt men er zich meer en meer van bewust dat deze behoeften slechts kunnen voldaan worden langs ingewikkelde omwegen en door akties op lange termijn. De sociale prestaties zouden hierom moeten geïntegreerd worden in een bestel van maatregelen die uiteindelijk een totale omvorming van de maatschappij zou kunnen bewerken.

VII

De uitbreiding van de sociale behoeften en de wederkerige uitbreiding van de sociale prestaties leiden onafwendbaar tot *keuzeproblemen*.

De geldmiddelen en zeker meer nog de beschikbaarheid over personeel zullen binnen de eerstkomende tijd noch voldoende zijn noch worden om alle sociale behoeften te dekken evenmin de prestaties die er moeten voor geleverd worden. Men heeft altijd een keuze moeten maken en prioriteiten vastleggen en men zal het nog moeten doen.

Tot op heden kon men deze noodzaak enigszins verbergen, voor zover men zonder discussie aanvaardde dat de voorrang binnen het sociaal bestel vastgelegd werd door heel wat ongekende beweegkrachten.

Op deze wijze raakten de sociale behoeften in de kijker en werden de sociale prestaties uitgelokt en ontwikkeld: enkele dramatische chocs, enkele zeer spektakulaire feiten, een brutale konfrontatie met elders bestaande toestanden, een min of meer verhelderend verband met andere reeds erkende behoeften, een analyse of standpunt van een opinieleider, een actie van één of ander machtige en goed georganiseerde groep,... Ondertussen werd het gevaar gelopen dat even dringende en nog meer dringende behoeften latent bleven en dat er geen maatregelen werden getroffen om deze te bevredigen.

Hieruit begrijpt men dat de drang naar rationalisering die onze maatschappij kenmerkt zich uitbreidt tot het vastleggen van prioriteiten in de sociale behoeften en de sociale prestaties. Doch de beweegkrachten die optreden bij het definiëren van deze behoeften behouden voldoende macht om ook aan deze rationalisatie reeds enige perken op te leggen.

VIII

Het is haast ondenkbaar dat men prioriteiten zou bepalen inzake sociale behoeften, wetende dat men ertoe gedwongen is alle behoeften die men niet als prioritair kon weerhouden zonder meer en volkomen onbevredigd te laten.

Tussen de behoeften die men wil gaan vergelijken, mogen er sommige, als uitdrukkelijk « sociale » behoeften, op zij geschoven worden. Niet dat men daarbij gewoon aanvaardt dat deze behoeften niet bevredigd hoeven te worden maar omdat men beschouwt dat het — in een gegeven kontekst — de behoeftigen zelf mogelijk is er in een grote mate in te voorzien.

De sociale behoeften werden hoger gedefiniëerd, rekening houdend met het feit dat de prestaties die eraan moeten voldoen gratis of onder hun waarde worden verleend. Doch men moet er rekening mee houden dat het onrechtvaardig zou zijn meer dringende behoeften op te offeren alléén maar om het principe van de kosteloosheid in het verlenen van bepaalde prestaties te kunnen handhaven. Een juistere opvatting van dit begrip zou in ieder geval de uitbreiding van de sociale prestaties niet tegengaan.

Van een andere kant zou het ook weer volkomen onrechtvaardig zijn dat de kosteloosheid of het verlenen aan een zeer lage prijs van bepaalde prestaties zou weerlegd worden alléén omdat de hiervoor toegestane financiële opofferingen het beletten andere meer dringende prestaties in te richten. Op zekere wijze zou dit een nog uitsluitend financiële — en dus ontoereikende — beweegreden zijn.

Doch men weet dat de kosteloosheid soms kan leiden naar heel andere consequenties dan het oorspronkelijk de bedoeling was.

Het zou namelijk kunnen gebeuren dat degenen die beroep mogen doen op kosteloosheid of op soortgelijke voordelen hiervoor werden uitgekozen op basis van niet al te nauwkeurig bepaalde gegevens uit hun sociale toestand. Zo kunnen degenen die erin slagen een heel lager fiscaal inkomen te verklaren dan eigenlijk het geval is daarenboven ook nog bedeed worden met allerlei voordelen die eenvoudig worden toegekend op basis van het fiscaal inkomen.

Een feit mag men dan verder ook niet uit het oog verliezen: in een maatschappij waarvan iedereen slecht alle mechanismen kan voorzien, zijn het natuurlijk degenen die bron, bestaan en werkingsvoorwaarden van kosteloze of zeer goedkope prestaties kennen die eraan toekomen op deze prestaties beroep te doen.

Zo komt men tot de ontstellende konklusie dat zulke prestaties uitsluitend voorbehouden zijn, — zo niet aan de meest bevoorrechtigden — dan toch zeker aan personen en groepen die reeds betrekkelijk bevoordeligd werden. De kosteloosheid van het Hoger Onderwijs, de verscheidene voordelen die voortvloeien alléén uit de toegang tot dit onderwijs, komen essentieel ten goede aan jonge mensen en gezinnen die reeds in betere omstandigheden leven dan heel wat andere jongeren en gezinnen.

Indien men ertoe wil komen dat de toegang tot instructie en de toekomstkansen op een meer rechtvaardige manier onder de jongeren zouden verdeeld worden, dan zou men moeten ingrijpen lang voor er sprake is van toegang tot het hoger onderwijs en daar is men tegenwoordig bijna aan toe.

Zoals reeds hoger werd onderstreept, zijn sociale prestaties slechts werkelijk doeltreffend daar waar ze een toestand in de kern aanpakken en niet alleen in zijn meest voor de hand liggende gevolgen.

IX

De wil tot *rationalisatie* in de rangorde van sociale behoeften en prestaties komt tegenwoordig, op zeer scherpe wijze tot uiting, in sommige studiewerken die in de administratie van verscheidene landen ondernomen werden, meestal onder de Amerikaanse hoofding P.P.B.S. (Planning, Programming and Budgeting Systems), maar soms ook met een Franse benaming in de aard van « Rationalisation des choix budgétaires ».

Om de betekenis van deze werken concreet te verduidelijken, zullen wij enkele elementen opnoemen van studiën die in de U.S. werden uitgevoerd en die onlangs

aan het Europees publiek werden voorgesteld door William Gorham, een ambtenaar van het Federaal Departement van Gezondheid, Opvoeding en Sociale Zaken (1).

Een van deze studiewerken was erop gericht een betere verdeling van de begrotingskredieten te bevorderen onder de verschillende programma's ter bestrijding van ziekten en verkeersongevallen.

Daartoe hebben de verantwoordelijken van de studie alle beschikbare informatie uitgebuit om over een tijdperk van vijf jaar een raming te maken van de globale prijs van elk programma, van het aantal overlijdens die dank zij het programma konden vermeden worden en meer in het algemeen van de gezamenlijke besparingen die het programma mogelijk maakte aan geneeskundige verzorging en uitgespaarde verdiensten (doordat een mogelijk slachtoffer *niet* arbeidsongeschikt of overleden was). De resultaten van deze drie berekeningen werden met elkaar vergeleken.

De cijfers die bekomen werden in verband met de eerste confrontatie, d.w.z. de cijfers die betrekking hebben op de kosten van een programma per vermeden dode, zijn gewis de meest sprekende, daarom zullen wij ons hier tot het aanhalen van die bepaalde cijfers beperken.

Zo noteren wij dat volgens deze studie, de dood van een menselijk wezen kan vermeden worden voor een gemiddelde uitgave van 87 dollar, in een campagne voor het plaatsen van veiligheidsgordels in de personenauto's gestoken. In het kader van een campagne voor het onderricht van voetgangers kostte het behouden van een mensenleven 666 dollar. Daarentegen slaagt een campagne tegen dronkenschap aan het stuur er pas in een leven te redden mits een gemiddelde uitgave van 5.800 dollar terwijl een programma dat het invoeren van een medisch onderzoek als voorwaarde stelt voor het bekomen van een rijbewijs tot hetzelfde resultaat kwam na een uitgave van 13.800 dollar.

De kosten veroorzaakt door programma's die op het opsporen en behandelen van verscheidene ziekten gericht zijn hangen zeer duidelijk af van het gekozen onderwerp. Geen enkele van deze acties kwam zo «renderend» vóór op dat gebied als de eerste twee reeds aangehaalde campagnes voor het bestrijden van verkeersongevallen. Doch kunnen bepaalde kankerbestrijdingsacties erin slagen een mensenleven te redden voor 3.500, 6.400 of 7.700 dollar, naargelang het gaat om een kanker op de uterus, longkanker of borstkanker. Andere programma's voor kankerbestrijding integendeel, of antisifilis of anti-tuberculose-acties scheppen slechts de mogelijkheid een dode te vermijden mits een gemiddelde uitgave van meer dan 20.000 dollar.

De auteurs van dergelijke studiewerken moeten echter toegeven dat hun berekeningen uitermate benaderend blijven. Zij kunnen nooit beschikken over voldoende informatie en anderzijds worden de beschikbare informatie uiteraard op zeer

(1) Gorham (W.), Deux années d'expérience dans l'application du P.P.B.S., ou comment améliorer le partage du gâteau public (Vertaling: Twee jaren ondervinding in de toepassing van het P.P.B.S. of hoe brengt men verbeteringen aan in het verdelen van allemans taart?) uit het Engels vertaald door Cazes (B.), *Etudes et prévisions*, V, 1968, blz. 403-416.

arbitraire en dus zeer betwistbare grond aangewend. De rendering van vele programma's, van vele sociale prestaties kan niet op materiële wijze worden geschat om reden van het onderwerp ervan, terwijl de vergelijkingen tussen de programma's toch uiterst beperkt blijven. Zo kan de hierboven aangehaalde studie, ondanks alle voorbehoud, als betrekkelijk eenvoudig en gemakkelijk worden beschouwd, vermits alle met elkaar vergeleken programma's ergens geschat kunnen worden in functie van eenzelfde criterium.

De aldus bekomen inlichtingen kunnen er dus ten minste toe bijdragen bepaalde keuzeproblemen wat op te helderen. Doch zij kunnen in geen geval een keuze opleggen en des te minder alle keuzen beïnvloeden die voor het sociaal beleid van een land vroeg of laat moeten gebeuren.

Doch de door deze studiën geïllustreerde benadering mag niet worden verwaarloosd wanneer men probeert te doorgronden hoe onze maatschappijen trachten het hoofd te bieden aan de uitbreiding van de sociale behoeften.

X

Doorheen zulke benaderingen, alsook ten andere door het in vraag stellen van de kosteloosheid van sommige sociale prestaties, kunnen wij nogmaals goed vaststellen hoezeer onze maatschappij gewetensvoller en meer doordacht dan tot nog toe, de voorrangen tracht vast te leggen die moeten vastgelegd worden in het voldoen van de sociale behoeften.

De rationalisering van budgettaire keuzen, de herziening van het principe van kosteloosheid, geven ons waarschijnlijk een betere kijk op de zaak. Maar tegelijkertijd zijn wij ertoe gebracht aan te nemen dat alle problemen daarom niet opgelost zijn.

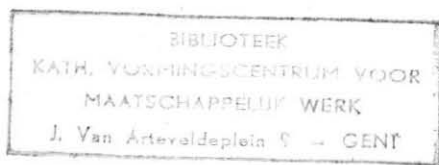
Een kenmerk van onze maatschappij is de verscheidenheid en de ongelijksoortigheid van de waarden die men erin erkent en waaraan haar leden gehecht zijn. Doch de bevrediging van de sociale behoeften veronderstelt dat een bepaald hiërarchisch bestel algemeen wordt aangenomen en dat vele van de prestaties die de sociale behoeften moeten bevredigen op deze basis worden gesorteerd. Noch de openbare overheden, noch de deskundigen mogen beweren alléén zo'n bestel vast te stellen. Op slot van zake zijn het de burgers zelf die het recht hebben een beslissing hieromtrent te treffen.

Als dit gebeurt, en meer nog zolang het nog niet zo gebeurt, zullen de sociale werkers steeds zware verantwoordelijkheden op zich moeten nemen door zelf een keuze te bepalen tussen de sociale behoeften, om uit te maken welke de eerste moeten bevredigd worden.

Wij hopen dat zij de verwachtingen van hun cliënten zo goed mogelijk zullen trachten te begrijpen, alvorens deze verantwoordelijkheden op zich te nemen.

(Vertaling)

Paul Minon,
Professor aan de Universiteit
van Luik,

« TOEKOMSTPERSPEKTIEVEN VOOR HET MAATSCHAPPELIJK WERK
IN DE PERIODE 1970-1980 »

(In het kader van de te verwachten evolutie van samenleving
en sociale politiek)

« ... in the year twenty five
twenty five
if man is still alive
if woman does survive... »

« ... In het jaar vijfentwintig
vijfentwintig
indien de man nog levend is
indien de vrouw het overleeft... »

Ik durf te hopen dat u het niet interpreteert als een gebrek aan respect van mijntwege ten aanzien van u, achtenswaardige toehoorders, of ten aanzien van een zo ernstig onderwerp als « Toekomstperspektieven voor het Maatschappelijk Werk in de periode 1970-1980 » dat ik mijn inleiding inzet met een successong...

Dat deze song echter zolang tijdens de afgelopen zomer 1969 nr. 1 stond in de piraatzenders : Engeland, Amerika en Radio Veronica in Nederland zegt toch wel iets over de mens en over de jonge mens tijdens het afgelopen decennium, iets over zijn bezorgdheid en de richting van zijn denken. Ik ben overigens werkelijk de mening toegedaan dat men het belang van de kabaretliedjes en hitsongs onderschat als bron van kennis van onze periode. Zij zullen allicht later evenveel vertellen over de mentaliteit van deze tijd als vroegere mythen, sagen, troubadoers-epos en andere literaire bronnen...

Dit liedje vangt eerst aan bij het jaar 2525... en de tekstschrijver maakt het zich hiermee wel gemakkelijker. Het is nl. eenvoudiger om te spekuleren over het jaar 2000 en liefst nog later omdat men zich dan aan heel grote lijnen kan houden. Het is ook minder gevaarlijk omdat men niet dreigt in levende lijve met de eigen voorspellingen gekonfronteerd te worden.

Het houdt dus een groter risico in en het is ook moeilijker gissingen te maken over een periode, nl. het decennium 1970-1980, dat reeds een aanvang heeft genomen. Nochtans, of ze zullen overleven de man en de vrouw, de mensen, en meer nog misschien hoe ze zullen leven, beleven en samenleven, zal in grote mate mede bepaald worden door de e.k. decennia van de geschiedenis.

Abel Jeannièr schrijft over « L'attitude prospective » (1) dat ze een mentaliteitsverandering is, noodzakelijk voor wie in eerste instantie wenst te

(1) Jeannièr A. — « L'attitude prospective » in *Revue de l'action Populaire* — Paris — Ceras, december 1964, nr. 183, p. 1157.

overleven en vervolgens zich wenst te ontplooiën in de wereld zoals zij zich reeds aankondigt in de huidige situatie. Zij kan zonder een gewone extrapolatie te zijn van de huidige tendenzen, zich toch maar ontwikkelen op grond van een analyse van de huidige situatie die met een open en nieuwe geest moet geschieden. Als dusdanig kan ze zijns inziens slechts valabel zijn voor een nabije toekomst. Dit kan ons troosten t.a.v. de opdracht 1970-1980.

Een onderwerp als toekomstperspektieven voor het maatschappelijk werk kan verder slechts binnen een te verwachten sociale politiek en in het kader van de evolutie van een samenleving worden geplaatst.

Wat dit betreft is de toekomst reeds begonnen. Het lijkt weinig in te houden wanneer ik, met zovelen, beaam dat wij ons op een keerpunt in de geschiedenis bevinden. Dit is lang niet de eerste maal... De geschiedenis vertoont nu eenmaal een aantal keerpunten, die de tijdgenoten, bij gebrek aan de nodige distantiering telkens buitengewoon belangrijk en uniek hebben gevonden. In deze samenleving waarin wij willen overleven kondigen zich echter wel een aantal nieuwe fenomenen aan waarmede beslist zal dienen worden rekening gehouden. In dit verband rijzen thans nieuwe problemen waarvoor men geen gereede, reeds geëxperimenteerde oplossingen heeft.

De vorige spreker heeft een aantal belangrijke voorbeelden besproken, waarop wij dankbaar zullen inhaken :

Nieuw is zeker de toename en de verspreiding (en het tempo waarmee dit gebeurt) van de *behoeften*. Wij hebben immers te maken met mensen die toenemend worden beheerst door het cultuurgebeuren. Door toedoen van de mens zelf wordt meer en meer in het natuurgegeven ingegrepen. In hoever kan de toverleerling deze cultuurprodukten de baas blijven of gaan ze hem overheersen ?

In hoever overzien wij reeds in voldoende mate en in voldoende aantal de gevolgen van de « automatie » en de hiermee samengaande tweede of pas echte industriële revolutie ? Ingevolge deze verder gedreven automatie en op grond van economische, veeleer dan culturele, implicaties kan men reeds voorzien dat de arbeidsduur nog meer en meer zal worden beperkt en dat de vrije tijd naar verhouding toeneemt. (Dit schijnt niet het geval te zullen zijn voor wie zich professioneel met dit vrijetijdsprobleem inlaat.) De mensen die het meest vrije tijd, d.w.z. tijd die zij naar eigen believen kunnen invullen, ter beschikking krijgen zijn hier, over het algemeen genomen, het minst op voorbereid.

Een ander probleem van dezelfde orde is te voorzien in het kader van de gerontologie en de bejaardenzorg. Door een aantal sociale en medische voorzieningen blijven ouderen steeds langer in staat tot actieve participatie in de samenleving. De mogelijkheden dienen echter in het kader van een aangepaste vrijetijdsbesteding te worden opgevangen en niet in het inschakelen in het produktieproces wat ten nadele van de jongere bevolking zou uitvallen.

In zekere zin moeten mensen leren leven in steeds veranderende omstandigheden sinds dit levenspatroon niet meer, zoals voorheen, voor hen is uitgestippeld. Zij moeten bij voortdurend keuzen maken, opties bepalen, eigen vrijgekomen tijd zelf

zinnig invullen. Hierbij treedt de spanning van een aantal tegenstrijdige tendenzen op. Ondermeer de bewustwording van deze problematiek van toenemende behoeften geeft aanleiding tot een drang te rationaliseren, te plannen, te organiseren. Men stelt op heel wat levensgebieden een zoeken naar integratie vast. Denken we slechts aan de nieuwe experimenten met uitingen van totaal kunst waarbij woord, gebaar, klank en beeld tot één gebeuren worden versmolten. Nog een stap verder vinden we de sociale geëngageerdheid van b.v. de hedendaagse toneelkunst. De prospectieve levenshouding als dusdanig waarbij getracht wordt de aktualiteit, met het verleden ingecalculerd, toekomstgericht te beschouwen is eveneens een uiting van dit streven naar integratie. Op een gebied dat meer direkt bij ons onderwerp betrokken is vinden we deze integratie in een pleidooi van samengaan van economische en sociale ontwikkeling. Hier staan tegenover de enorme snelheid waarmee veranderingen zich voordoen en het ongelijke tempo waarmee deze evolutie zich in concreto voltrekt op diverse gebieden. Een merkwaardige voordracht door meerderen onder U bijgewoond, werd hierover gegeven door Prof. Etienne tijdens het 5e Europees Colloquium van de Internationale Raad voor Welzijnzorg (Bern, 1969) (2).

In zijn lezing « Développement intégré et civilisation moderne » maakt hij vanzelfsprekend het onderscheid tussen de derde wereld en de economisch sterk ontwikkelde gebieden met hun consumptiemaatschappij. Wat de in ontwikkeling zijnde gebieden betreft moet soms de economische ontwikkeling voorafgaan om in het domein van het realiseerbare te blijven en ook op sociaal gebied haalbare veranderingen te kunnen invoeren. Een treffende illustratie van het moeilijk integreren van de zich zeer snel afspelende veranderingen vinden we in zijn commentaren met betrekking tot de economisch sterk ontwikkelde gebieden van de zogenaamde welvaartsstaten. We stellen vast, meent hij, dat de soort van materiële vooruitgang die onze maatschappijen kenmerkt aanleiding geeft tot een toenemende onrust, onvoldaanheid, onlusten. Ook deze levensangst van de moderne mens is niet nieuw maar nieuw is wel de omvang en de diepte van het fenomeen dat aanleiding geeft tot tal van contestaties, maar dikwijls contestaties zonder alternatief. (Het is in dezelfde zin dat ik het bepaald merkwaardig vond dat deze song 2525 met toekomstongerustheid omtrent onvoorzienbare veranderingen, computer-beheertheid, het voortbestaan van de mensheid zelf, in de piratenzenders zolang tophit was.)

Vanuit deze onzekerheid, met de toenemende behoefte tot rationalisatie wordt constant gediscussieerd. De heer Minon heeft ook reeds gewezen op dit permanent in twijfel trekken, kritisch onderzoeken van alle structuren, van de vooropgestelde objectieven, zowel als de aangewende middelen om ze te bereiken. Sommigen hebben neiging deze contestatie zonder meer amusant te vinden en vooral toe te schrijven aan de vrijere mogelijkheid tot meningsuiting van de jeugdigen. Ze is echter niet beperkt tot de jeugdigen en wat mijns inziens wel zorgwekkend is: ze is dikwijls slechts door de contestatie-drift als dusdanig gemotiveerd en

(2) Prof. G. Etienne. — « Développement intégré et civilisation moderne » gegeven tijdens 5e Europees Colloquium I.C.S.W. — Bern, 1969.

niet door een ideaal, een voorstel tot oplossing waar de betogers zich achter scharen, ze weten enkel wat ze verwerpen maar hebben geen wisseloplossing voor te stellen zodat de revolutie een straatje zonder eind wordt.

Dikwijls reeds werd gewezen op het teloorgaan van gemeenschappelijke ideologiën, referentiemodellen, groepsidealën in onze huidige samenleving. Bestaande mensbeelden, levens- en wereldbeschouwingen worden verguisd maar men schept er geen nieuwe die richtinggevend kunnen zijn voor een samenleven. Prof. Etienne schrijft deze weigering van de moderne beschaving, samengaan met de onbekwaamheid om er een alternatief voor te vinden, toe aan het verloren gaan van het de mens transcenderende element dat voordien de beschavingen heeft beheerst. Hiermee is de referentie naar het universele verloren gegaan en hebben de verschijnselen een deel van hun betekenis en onderlinge coherentie ingeboet. Hierdoor zou het gevoel van diepe onvoldaanheid van de huidige mensen, van diegenen die in de welvaartsstaat met materiële goederen overladen zijn, verklaard moeten worden. Aan de consumptiemaatschappij en de technische vooruitgang is niet te ontsnappen, is er voor deze materieel welstellenden een nieuwe levenskunst te ontwerpen? Hij legt op deze wijze meer accent op een cultureel, eerder geestelijk probleem dan op de socio-economische programmatie in het geheel van de geïntegreerde ontwikkeling. Wij moeten inderdaad wel vaststellen hoe zeer aan de bestaande godsdienstige dogma's getornd wordt zonder dat andere transcenderende gedragsregels worden voorgesteld. Ook Marx voorzag geen alternatief in geval van onvrede met de maatschappelijke evolutie.

Doch misschien moeten we het niet zo somber zien. Misschien is de huidige situatie de tol die betaald wordt voor de doorbraak van de democratie van principe naar realisatie. In hoever waren deze gemeenschappelijke opvattingen voordien inderdaad gemeenschappelijk beleefd en opgevat en waren het niet eerder schema's door enkelen bedacht en aan een groep opgelegd? Is niet het feit dat in toenemende mate alle individuen, ook als ze hiertoe eventueel nog niet helemaal bekwaam of rijp zijn, mee kunnen denken, beslissen, oplossingen naar voor brengen een belangrijke aanleiding tot deze chaos.

In deze situatie rijzen vragen in verband met het vinden van een bevredigende levensstijl, in verband met hulp bij het oriënteren van de mens in deze nieuwe problematiek van snelle verandering, groeiende onzekerheid, wegvallen van vertrouwde steunpunten.

Als motto voor zijn artikel « Uitzicht op morgen » in het Tijdschrift voor maatschappelijk werk gepubliceerd, kiest Dr. H.P. Cloeck (3) een Basoetospreekwoord dat, vrij vertaald uit het Engels hierop neerkomt: « Wanneer de mens zijn traditionele levenswijze opgeeft en zijn nuttige gewoonten wegwerpt doet hij er goed aan er zich tenminste van te vergewissen of hij iets van waarde heeft om ze te vervangen. ». Opvallend in deze orde van gedachten is de toenemende bekommernis om waarden, waardeoordelen, waardeschalen in onze maatschappij. Het laatste internationale congres van de Scholen voor Maatschap-

(3) Dr. H.P. Cloeck. — « Uitzicht op morgen » *T.M.W.* — 5 januari 1969 — p. 2.

pelijk Werk (Helsinki 1968) behandelde het thema van de waarden in de opleiding tot maatschappelijk werk. Een onlangs gehouden bijeenkomst van nobelprijswinnaars nabij Stockholm ging over « Values in a world of facts » — Waarden in een wereld van feiten —. Het sociale probleem voor de volgende decennia is geen individuele aangelegenheid voor bepaalde in nood-verkerende, geïsoleerde mensen... het heeft veel algemenere afmetingen aangenomen, het betreft grotere groepen, gemeenschappen zoals b.v. een totale welvaartsstaat, zoals de derde wereld, het betreft meer het gehele mens-zijn en de mensheid in deze snel-evoluerende samenleving. De massa-communicatiemiddelen nemen steeds toe en worden meer en meer geperfectioneerd, doch het menselijk isolement veralgemeent zich.

Hieruit volgt dat het bewuste socialiseringsproces en de werkelijke communicatie, als meer-richtingsverkeer, noden zijn die stijgende aandacht krijgen. Men mag dus aannemen dat het sociale functioneren van mensen in de tijden die komen van minstens evenveel belang zal worden geacht als de fysische en psychische aspecten van het leven.

Onderzoeken we vervolgens enkele repercussies van deze vaststellingen op het gebied van het maatschappelijk werk.

Hierbij staat mij wel meer bepaald het maatschappelijk werk in de Belgische situatie voor ogen en zal ik daarbij niet verder durven gaan dan het omschrijven van vragen en het schetsen van enkele hypotheses.

Het maatschappelijk werk zou ik omschrijven als een deskundige interventie waarbij hulp wordt verleend in een geval van sociale disfunctie, of een te vrezen sociale disfunctie, waar de betrokken persoon op eigen krachten geen oplossing voor vindt. Deze probleemoplossing behoort primair tot het maatschappelijk werk als het gewone mensen betreft in ongewone omstandigheden. Het maatschappelijk werk komt aanvullend tussen beide wanneer het door andere specialisten behandelde fysisch of psychisch gehandicapten betreft die sociaal in hun diverse milieu's dienen ge(re)ïntegreerd te worden, desgevallend met hun handicap of problemen moeten leren leven. Ook de groep of de gemeenschap worden in dit perspectief als middelen van socialisering gebruikt omdat het maatschappelijk werk zich in eerste instantie tot het individu, de persoon, richt. Wij voelen hier al onmiddellijk in het invoeren van het concept sociale disfunctie tegenwoordig meer en meer in gebruik een voorzichtiger, moeilijker te vatten notie dan het begrip « aanpassing » gebruikt in de officiële werkdefinitie van de Verenigde Naties. « Het maatschappelijk werk is een activiteit waarbij de wederzijdse aanpassing wordt betracht van het individu en zijn milieu... ». Het wordt steeds moeilijker de behoeften te voorzien. een model waaraan aangepast moet worden te ontwerpen, veel meer mensen worden met sociale disfunctie bedreigd en zijn potentiële cliënten, het sociaal « aangepast » zijn wordt niet meer als een ideaal gesteld. Er zijn beslist nog materiële noden in onze welvaartsstaat en die zullen er allicht blijven zolang er ongelijke verdeling van rijkdommen bestaat.

De grens van wat « armoede » heet is overigens relatief en verschuifbaar en de noodsituatie wordt des te zwaarder om dragen naargelang rondom meer weelde wordt tentoongesteld. Daarnaast groeien er allerlei nieuwe behoeften in verband

met de vrijetijdsvulling, het permanente leren, de culturele ontwikkeling, een meer bewuste participatie in alle aspecten van de samenleving. Nieuwe onvoorziebare behoeften, tekorten, disfuncties treden bij voortduring op.

In de zogenaamde welvaartsstaat waarin in ieder geval de participatie in de materiële welvaart sterk veralgemeend is wordt typisch doorgestoten naar een nieuw ideaal: dit van het sociale wel-zijn. Op te merken valt hierbij dat dit welzijn zeer persoonlijk gebonden is, waarbij het milieu meer situatie wordt, en naast mogelijkheden uit de omgeving eveneens gebonden is aan de eigen mogelijkheden van het individu.

Onze collega, de heer Mayence betreft in zijn omschrijving van het maatschappelijk werk in brede mate dit welzijn waar hij eveneens als functie van het maatschappelijk werk ziet: het helpen van de individu's en families bij het oplossen van de problemen die hun dagelijks leven stelt, *hetzij door een edukatieve hulp*, hetzij door hen de toegang tot de instellingen of diensten te vergemakkelijken die hen kunnen helpen bij de oplossing van hun problemen (4).

Het is m.i. een voor de toekomst pregnante vraag of het maatschappelijk werk aan zoveel mogelijk van de steeds toenemende behoeften in verband met dit sociaal welzijn moet tegemoetkomen of zich met steeds vernieuwde aanpak, een meer specifiek eigen aktieterrein hieruit voorbehouden. Laat mij trachten deze vraag meer concreet te formuleren. In hoever zal het in de toekomst mogelijk, nodig en nuttig zijn het maatschappelijk werk van het educatief werk en meer bepaald van het socio-culturele werk en het vormingswerk te differentiëren. Bij onze noorderburen was men sterk geneigd tot differentiatie ook al zijn maatschappelijk werk en cultureel werk in éénzelfde ministerie verenigd en worden de twee opleidingsvormen door eenzelfde akademie verzorgd.

In een zeer recente publicatie van het Nederlands Centrum voor Volksontwikkeling is mij de hiernavolgende omschrijving betreffende het vormingswerk opgevalen: « Vormingswerk is intentioneel gericht op de bevordering van het vormingsproces » en « Vorming is een proces in de persoon waarbij deze komt tot een beter verstaan van zichzelf en zijn situatie, tot een kritische waardering daarvan en tot een bewuste en gerichte hantering van de mogelijkheden in zijn samenlevings-situatie ». « De persoon in zijn totaliteit en de samenleving in actuele ontwikkeling zijn daarbij steeds als achtergrond en horizon aanwezig. » (5) Men kan nu wel zeggen dat het maatschappelijk werk dat van nagenoeg hetzelfde proces gebruik maakt met een tekort, een probleem te maken heeft waar het vormingswerk op ontwikkeling is gericht — maar wat in deze snelle behoeftenverandering vandaag ontwikkeling en evolutie is, wordt morgen een tekort, een nood, een op te lossen probleem. Culturele noden en behoeften worden steeds meer bewust gemaakt. Het zal in ieder geval niet mogelijk blijken, ook al differentieert men b.v. om

(4) **Mayence Serge.** — « Le Service Social en Belgique » *Ed. de l'Institut de Sociologie U.L.B. — Bruxelles, 1969, p. 43.*

(5) **Ned. Centrum voor Volksontwikkeling.** — « Functie en toekomst van het vormings- en ontwikkelingswerk met volwassenen in de Nederlandse samenleving » *Amersfoort, december 1969, p. 7.*

didaktische redenen in de opleiding diverse vormen van het maatschappelijk werk en diverse vormen van cultureel werk, ze totaal los van elkaar te zien. Dit zou ingaan tegen de voornoemde steeds toenemende stroming van integratie die zich op het sociale gebied duidelijk gaat manifesteren in de noties van sociaal welzijn en sociaal welzijnsbeleid. Op het internationale vlak is opvallend dat de concepten, social work, social service, meer en meer vervangen worden door het bredere, meer omvattende concept : social welfare.

Zo werd de « International Council for Social Work » enkele jaren geleden omgedoopt tot « International Council on Social Welfare ». Hieraan zijn m.i. zekere risico's verbonden die wij op de internationale samenkomsten konden vaststellen als een niet meer aan bod komen van de functie van het maatschappelijk werk in meer beperkte betekenis. Positief is de wederzijdse stimulans die, mits een bewust op elkaar inspelen, onderdelen als sociale actie, sociale politiek, sociale wetgeving, sociaal-cultureel werk en maatschappelijk werk ongetwijfeld voor elkaar kunnen betekenen. Dikwijls werd terecht de indirecte bijdrage die het maatschappelijk werk tot de sociale actie en politiek kan leveren onderstreept — deze bijdrage zou in een meer geïntegreerde opvatting nog veel meer kunnen tot stand brengen. Zij vergt echter een zekere reconversie van de denk- en werkwereld van het maatschappelijk werk en zijn beoefenaars. Zij vergt een degelijk inzicht in de sociale structuren en de interventiemogelijkheden op dit gebied, een distantiename van de betrokkenheid op een cliënt, een verantwoorde wijze van registratie, interpretatie, enz... waarmee de opleiding sterk dient rekening te houden. Ook al ben ik eerder geneigd te pleiten voor een specifieke functie van het maatschappelijk werk binnen deze welzijnszorg dan toch blijkt deze grotere integratie mij voor de toekomst van het maatschappelijk werk van vitaal belang. Het maatschappelijk werk zou anders dreigen een zeer verfiynd procédé van hulpverlening te ontwikkelen dat door de feiten zelfs door de enorm snelle evolutie van noden en behoeften zou worden voorbijgestreefd.

Ook de contestatie van alle gezagsverhoudingen van de bestaande maatschappelijke structuren en instanties zal problemen meebrengen voor het maatschappelijk werk. Dit ligt reeds inherent in de benaming « *maatschappelijk werk* » besloten.

Binnen de opleidingen zien we reeds enkele conflicten ontstaan wanneer nochtans sociaal geëngageerde jongeren tegen het establishment reageren en niet wensen de bestaande maatschappelijke structuren te begunstigen. Indien wij ook in het Nederlands over sociaal werk zouden spreken is de moeilijkheid hiermee niet afgedaan. Ook dit sociaal werk wordt niet als een vrij beroep uitgeoefend (hetzij hoge uitzondering), het gebeurt in het kader van één of andere instelling en komt zelfs meestal voor als ingebouwd maatschappelijk werk. Ik voorzie dat de konstante discussie over instellingen, doeleinden, gebruikte middelen die ook in verband met het sociale welzijn op gang is gebracht alle interventies op sociaal gebied voor een zware opgave van voortdurende evaluatie en kritisch onderzoek zal plaatsnemen.

Ook op dit gebied groeit aandacht voor waarden en waardesystemen. Na een aantal misverstanden gegroeid uit een overtrokken en verkeerde interpretatie

van de non-directieve methode wordt thans weer het normatieve karakter van de tussenkomst in het sociaal-functioneren beklemtoond. Dit gebeurt nu juist op een ogenblik dat gemeenschappelijke ideologieën, waardeschalen, algemeen aanvaarde normen zo schaars worden. Het zijn nochtans problemen die dringend om een antwoord vragen, zij het een antwoord bij voortdurende voor herziening vatbaar: wat is sociaal wenselijk gedrag, wanneer wordt een bepaald gedrag constructief of destructief genoemd, wat houdt de notie van sociale gezondheid in, wat is sociale vooruitgang?

Voor een aantal mensen, vooral jongeren, blijkt intussen « participatie » belangrijker te zijn dan welzijn of welvaart.

Welke verwachtingen kan men hebben ten overstaan van de opleiding tot het maatschappelijk werk tijdens de eerstvolgende periode?

De opleiding is uitermate belangrijk aangezien ze zoveel mogelijk deskundigheid moet verlenen aan beoefenaars van een beroep wat sociaal van toenemende waarde kan worden. Het blijft bijzonder moeilijk zoals terecht aangehaald wordt in de conclusies van de 5e Commissie van het reeds vermelde 5e Europees Colloquium van de I.C.S.W. (Bern 1969) om juiste voorzieningen omtrent aard en aantal van mankracht voor dergelijke beroepen te voorzien. Het is duidelijk, zegt dit rapport over de opleidingsmethoden en het gebruik van mankracht, dat tijdens het eerstvolgende decennium niet enkel de sociale noden zullen veranderen naargelang de sociale ontwikkeling zelf vooruitgaat, maar de wijze om hieraan tegemoet te komen is mogelijks ook aan sterke wijzigingen onderhevig...

In de optiek van permanente educatie kan men overigens slechts de ambitie hebben in een opleidingsinstituut een zo goed mogelijke start te geven, zo degelijk mogelijke middelen te verschaffen om het gediplomeerden mogelijk te maken bij te blijven, zich verder te oriënteren, van nieuwe inzichten gebruik te maken.

Het lijkt mij waarschijnlijk, gelet op de toenemende professionalisering van alle menselijke activiteiten en de toenemende interesse voor de sociale problematiek (breed genomen) dat meerdere beroepen op dit gebied gestalte, of meer duidelijke vormgeving, zullen krijgen. Dit brengt allicht voor het maatschappelijk werk de dubbele verplichting mee zich enerzijds te bezinnen over de gemeenschappelijke elementen in de diverse opleidingen met het oog op interventie op het sociale gebied en anderzijds de specifieke, differentiërende behoeften waaraan de opleiding eveneens moet voldoen duidelijk te formuleren.

In Nederland, waar de professionalisering van meerdere sociale beroepen werd gerealiseerd in onderscheiden studierichtingen, vragen meerdere deskundigen zich telkens weer af of de verschillen niet worden overschat. Drs. J.A.M. Weterman, Directeur van de Sociale Academie Rotterdam spreekt over « welzijnsberoepen » die deelfuncties uitoefenen in een zelfde werkveld (6). Hij pleit voor fundamentele eenheid als startpunt voor de opleidingen in de sociale academie.

(6) Drs. J.A.M. Weterman. — « De eenheid in de opleiding in T.M.W., 5 januari 1969, p. 5.

Wat de Belgische situatie van de opleiding betreft kennen wij een aantal elementen die mede de toekomstige ontwikkeling zullen bepalen. Gesitueerd in het hoger technisch onderwijs bevindt het onderwijs in de sociale scholen zich mede in het huidige sterk in beweging zijnde veld van het gehele hoger onderwijs. Over een hernieuwde structurering hiervan zal in de volgende jaren worden beslist. Met dit hoger onderwijs wordt dan aangeduid alles wat volgt op het volledig secundaire onderwijs. Binnen dit geheel bestaat groeiende onduidelijkheid tussen het universitair onderwijs dat zich ook, buiten het gebied van de exacte wetenschappen (geneeskunde, ingenieurs), met normatieve praktijk tussenkomst en theorie van de praktijk, action-research gaat inlaten... en anderzijds het hoger technisch onderwijs dat, hoewel op de praktijk gericht, een steeds groeiend aantal wetenschappelijke inzichten en theoretische onderbouw in zijn curriculum wil introduceren. Het probleem wordt nog bemoeilijkt door het verschil tussen de finaliteit van een opleiding en de arbeidsmarkt voor de afgestudeerden. Hoeveel universitair gediplomeerden komen in het zg. fundamenteel onderzoek terecht? Wie kan overigens fundamenteel en toegepast onderzoek nog steeds uit elkaar houden? Nog moeilijker is op een bepaald niveau van interventie, met sterke persoonlijke verantwoordelijkheid voor de beslissingen en opties, het onderscheid tussen het zg. theoretisch weten en de praktijkbegaafdheid nog te maken. Sommigen trachten het onderscheid aldus te formuleren dat bij de universitaire opleiding het « waarom » van het praktijkhandelen bijzonder sterk belicht wordt.

Te voorzien is dat 3 vormen van hoger onderwijs zullen mogelijk zijn :

- korte opleiding hoger technisch onderwijs met één cyclus (2 jaar) ;
- lange opleiding hoger technisch onderwijs met twee cycli ;
- universitaire opleiding met mogelijkheid van 3 cycli.

De meerderheid van diegenen die bij het onderwijs in het maatschappelijk werk betrokken zijn spreken zich uit ten gunste van één enkele vorm van opleiding te situeren in de lange opleiding van het hoger technisch onderwijs. Deze optie houdt in dat binnen afzienbare tijd het onderwijs in de sociale scholen tot 4 jaar zou worden verlengd. De betekenis hiervan zal mede bepaald worden door de oplossing die wordt genomen t.o.v. de andere vormen van hoger technisch onderwijs zoals b.v. psychologische, pedagogische, medische assistenten die reeds aanleunen bij een bestaande academische vorming. Misschien dat men in deze groep enkel de scholen voor maatschappelijk werk, mede met het oog op de uitzonderlijk belangrijke functie die maatschappelijke werkers te vervullen krijgen in de maatschappij van morgen, in deze lange vorming plaatst. Dan zal e.v. de vraag waarvoor collega Smets onze aandacht vraagt nog veel indringender worden gesteld : zijn er niet teveel sociale scholen en hoe dit probleem oplossen (7) ? Of zal de arbeidsmarkt zo gunstig evolueren dat er geen probleem meer is ?

De langere opleidingsduur zou alleszins verantwoord zijn alleen reeds t.o.v. de huidige overladenheid en onverteerbaarheid van het programma. Het voorziene

(7) Smets F. — « De NUHO-problematiek en de sociale hogescholen » in de *Gids op Maatschappelijk gebied* — december 1969, p. 1017.

aantal lessen per dag en per week is thans onverantwoord op dit niveau van onderwijs. Men zal er wel moeten voor waken indien een diversificering naar specialisaties opnieuw zou worden ingevoerd in het 4-jaren systeem, niet opnieuw tot eenzelfde overladen uurrooster te komen. Indien verder inderdaad in de toekomst wordt overgegaan tot een stijgende integratie van de diverse tussenkomsten op het sociaal gebied in een sociaal welzijnsbeleid en indien de bijdrage die het maatschappelijk werk, zij het indirect, te leveren heeft aan sociale actie, sociale voorzorg, sociale politiek toeneemt, zal hiervan een weerslag te vinden moeten zijn in het curriculum van de opleiding. Meer aandacht zal dan ook gaan naar algemene sociale problematiek, naar sociale structuren, naar maatschappelijk werk-onderzoek.

Wat het onderricht in de methode betreft bestaat er m.i. een kans (Amerikaanse en Nederlandse realisaties bevestigen dit) dat de methodes als social case-work, groupwork, communitywork (thans ook familywork) verder naar elkaar toegroeien.

Er ontstaat in het werken met mensen, ongeacht of de beïnvloeding gebeurt met het oog op tot ontwikkeling brengen of het helpen oplossen van probleemsituaties een algemeen methodisch handelen. Dit handelen soms « agogie » genoemd, krijgt meer en meer de steun van wetenschappelijk denken hierover - Studierichtingen als andragogische wetenschappen (waarbij het uitsluitend om volwassenen gaat), sociale pedagogie, sociagogie gaan van een dergelijke wetenschappelijke betrachting uit. Opvallend is dat de voortgezette opleiding voor maatschappelijk werk te Amsterdam in haar nieuwe programma ook deze agogie als centraal studie-object heeft gesteld.

Hiermee dient m.i. de vraag worden verbonden naar de toekomstige verhouding maatschappelijk werk, opleiding in de lange cyclus hoger technisch onderwijs en de universitaire studieprogramma's. Deze agogie houdt dringende problemen in, niet enkel voor het maatschappelijk werk maar ook voor aanverwante deskundige tussenkomsten. In het kader hiervan situeren zich de gestelde vragen naar de waardering van constructief en destructief gedrag, de axiologie, de wenselijkheid van een situatie, de sociale normen, de notie sociale gezondheid... Men kan zich naar de toekomst gericht, de vraag stellen of het niet dringend is dat het maatschappelijk werk met zijn eigen specifieke vierjarige opleiding, dichter contact krijgt dan nu het geval is, met het wetenschappelijk onderzoek wat op gebied van sociale wetenschappen aan de universiteiten kan gebeuren en of het geen nood behoudt aan theorieuitbouw en conceptualisatie die het praktijkwerk mede moeten ondersteunen.

Wanneer men de historiek van de opleiding in België nagaat kan men hierin duidelijk twee periodes onderscheiden. De eerste gaat van 1920 tot 1952. Zij is gericht op algemene vorming, encyclopedische kennis-verwerving en algemene praktijkervaring met het oog op beleving. Ze is opgevat als een voorbereiding op zeer bepaalde taken van bijstand en sociale actie.

Na 1952 is de opleiding gebaseerd op methodologische en wetenschappelijke inzichten. Het concept van het maatschappelijk werk zelf is veranderd mede met de evolutie van de sociale wetenschappen die bruikbare inzichten moeten leveren

en de invoering van een methodologie in de interventie. Het lijkt mij niet uitgesloten dat in een nabije toekomst wij weer voor diepgaande veranderingen in de opleiding staan die ingegeven kunnen worden enerzijds door de steeds veranderende en vermeerderende behoeften en anderzijds de permanente kritische analyse van de objectieven, de normalisering, de gebruikte middelen bij een interventie, hierbij inbegrepen de hulpmiddelen in de samenleving. Het probleem van de geschikte keuze uit de steeds toenemende geboden, inhouden van de sociale wetenschappen en het herkenbaar en bruikbaar maken van deze inzichten, dient zich steeds meer aan.

Ik heb uiteraard maar enkele flitsen gegeven uit een toekomstige evolutie. Men kan van opinie verschillen omtrent de prioriteit die ik aan bepaalde problemen verleen, of ook menen dat een andere ontwikkeling soms meer waarschijnlijk is.

We zijn het er echter, dacht ik, wel allen over eens dat de toekomstperspectieven voor het maatschappelijk werk in het komend decennium, niet kleurloos, saai, zonder evenement zullen zijn. Spanningen, problemen, zware opgaven zitten er beslist in. Wanneer men ervan uitgaat dat het doorzetten van het socialiseringsproces en het verhogen van de communicabiliteit van doorslaand belang zijn voor ons menselijk voortbestaan, is de verdere uitbouw van beroepen die een duidelijke functie hebben op dit gebied beslist veel moeite waard.

G. De Bock
Professor aan de Rijksuniversiteit
van Gent.

----- end of text -----

This publication is made available in the context of the history of social work project.

See www.historyofsocialwork.org

It is our aim to respect authors' and publishers' copyright. Should you feel we violated those, please do get in touch with us.

Deze publicatie wordt beschikbaar gesteld in het kader van de canon sociaal werk.

Zie www.canonsociaalwerk.eu

Het is onze wens de rechten van auteurs en uitgevers te respecten. Mocht je denken dat we daarin iets fout doen, gelieve ons dan te contacteren.

----- einde van de tekst -----